

Інна Шоробура, кандидат педагогічних наук, доцент,
проректор з навчальної роботи
Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ШКІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЧНОЇ ОСВІТИ

У статті йдеться про те, що географія впливає на соціальне виховання учня, на процес засвоєння культури суспільства, в якому він має реалізуватися як особистість.

Постановка проблеми. Географія належить до одного з важливих предметів сучасної школи, без якого сьогодні неможливо виховати людину компетентну, практичну, підготовлену до життя, яка вільно орієнтується у складних проблемах реальності, здатна усвідомлювати свою відповідальність і роль у суспільстві. Географія має широкі можливості інтегрувати в цілісну систему освіти знання про природу, суспільний розвиток, залучаючи не лише географічний матеріал, а й біологічний, фізичний, історичний, економічний, суспільствознавчий, соціологічний, демографічний, екологічний, різні жанри мистецтва. Географія має вплив не лише на пізнавальну сторону свідомості, але й сприяє формуванню ідеалів, ціннісних орієнтирів, самооцінки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Праці Ф. Заставного, Я. Жупанського, С. Коберника, В. Корнєєва, П. Масляка, Л. Мельничук, В. Пестушка, М. Пістуна, М. Паламарчука, Л. Паламарчук, С. Пальчевського, Г. Пустовіта, Л. Тименко, О. Топузова, В. Сасихова, А. Сиротенка, Б. Чернова, О. Шаблія, Е. Шиповича, П. Шищенка та ін. висвітлюють нові методологічні та методичні підходи до навчання географії і навчально-виховного процесу. В працях В. Корнєєва, Л. Крулик, О. Плахотник, А. Сиротенка, П. Тронька, та ін. розкриваються сучасні науково-методичні питання розвитку шкільної географії.

Мета нашої статті – розглянути перспективи розвитку шкільної географічної освіти в Україні.

Вклад основного матеріалу. Перспективи розвитку шкільної географічної освіти викладені педагогами та науковцями України у проектах концепцій. Такі проекти оприлюднили авторські колективи Львівського, Харківського, Чернівецького університетів та Івано-Франківського інституту післядипломної освіти [2; 3; 4; 5].

У проекті Концепції змісту географічної освіти в загальноосвітній школі України (2001), розробленому колективом авторів на чолі з

президентом Українського географічного товариства, професором, доктором географічних наук П. Шищенком визначалися теоретико-пізнавальні (світоглядні) завдання, які передбачали: формування географічної картини світу, пізнання різноманіття географічного простору, структурованого за рівнями його організації; глибоке і детальне вивчення географії рідного краю, України (геополітичне і геостратегічне положення, природні умови і природні ресурси, населення, територіальна організація господарства, ландшафтні і соціально-економічні регіони, геоекологічна ситуація, природокористування та охорона природи).

До цих завдань автори також відносили пізнання учнями: основних рис і механізму взаємодії природних умов та суспільного виробництва, здійснення стратегії стійкого розвитку в Україні і світі, раціонального природокористування та охорони навколишнього середовища; суті і просторово-часової динаміки природних, геоекологічних, геоекономічних, геополітичних процесів і явищ, що відбуваються в геопросторі України і світу та ін.

Формування умінь учнів автори називали прикладними завданнями географічної освіти і відносили до них уміння: самостійно проводити пошук джерел географічної інформації, аналізувати її, формулювати географічні задачі та розв'язувати їх; працювати з картами, атласами, аерокосмічними матеріалами, здійснювати пошук та репрезентацію географічної інформації; користуватися ІСТ-технологіями, електронними засобами набуття дослідницьких навичок (моделювання, прогнозування); орієнтуватися на місцевості, проводити спостереження за географічними об'єктами, явищами і процесами; застосовувати географічні знання у навчанні, на виробництві, побуті (правила поведінки в природі, місті, селі, адаптація до умов проживання, оцінка природної, господарської, геоекологічної ситуації для практичних потреб) [3, 36]. Значна увага приділяється опануванню практичними

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ШКІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЧНОЇ ОСВІТИ

навичками, на що наголошується і в Міжнародній карті [8].

У проекті концепції шкільної географічної освіти Івано-Франківського інституту післядипломної педагогічної освіти знання, що їх мають набути учні, були представлені набагато меншим переліком. Автори пропонували дати учням знання з основ фізичної та соціально-економічної географії, картографії та деяких суміжних наук (астрономії, геодезії, геології, метеорології, кліматології, гідрології, ґрунтознавства, географії населення, економіки, екології тощо), провідних теорій, систем понять, що пояснюють закономірності розвитку розміщення на земній кулі природних і суспільних об'єктів, взаємозв'язків між ними; про особливості фізико-географічного положення, природних компонентів окремих материків та океанів, економіко-географічного положення, населення і господарства окремих країн та регіонів світу; про формування території, історію географічних досліджень, фізико-географічне та геополітичне положення, територіальні закономірності поширення природних компонентів, організацію населення та господарства України, географічні особливості своєї області; про роль географії як фундаментальної науки, її значення у розв'язанні економічних, соціальних та екологічних проблем.

Окремим завданням географічної освіти автори вважали формування в учнів умінь і навичок користуватися картами, довідниками та іншими джерелами інформації для здобуття й розширення географічних знань; застосовувати здобуті знання в практичній діяльності, повсякденному житті.

Проте автори цього проекту, на відміну від попереднього, приділили значну увагу виховним завданням географічної освіти. Вони вважали, що навчання географії має спрямовуватися на: формування системи світоглядних знань і уявлень про навколишній світ; виховання почуття любові до Батьківщини, патріотизму, громадянської відповідальності за майбутнє держави; збагачення екологічної, економічної та політичної культури.

У проекті зверталась увага на необхідність розвитку в учнів інтересу до географічних знань і таких загальнопізнавальних умінь, як уміння спостерігати, уявляти, мислити, розв'язувати проблемні завдання, робити висновки, запам'ятовувати, висловлювати судження, вести логічну розповідь [2, 48].

Проекти, представлені іншими колективами, багато в чому подібні між собою тими завданнями, які вони висувують сьогодні перед шкільною географічною освітою. Більшість з них

показують важливу роль географії у формуванні географічно грамотного громадянина [2; 3; 4; 5].

Постановою Кабінету Міністрів України від 14 січня 2004 року № 24 було затверджено Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти. За ним географія стала складовою освітньої галузі "Природознавство", що вивчатиметься в основній і старшій школі. Таке інтегрування потребувало визначення спільних для всієї галузі цілей навчання і основних змістових ліній. Основною метою освітньої галузі було проголошено розвиток учнів за допомогою засобів навчальних предметів, що складають природознавство як наукову галузь, формування наукового світогляду і критичного мислення учнів завдяки засвоєнню ними основних понять і законів природничих наук та методів наукового пізнання, вироблення вміннь застосовувати набуті знання і приймати виважені рішення в природокористуванні. У вступній частині до змісту галузевої освіти також наголошувалось, що відповідно до цієї мети в учнів формується система знань з основ природничих наук, необхідна для адекватного світосприймання та уявлення про сучасну наукову картину світу

Сучасними завданнями шкільної географії можна вважати: забезпечення формування географічної культури учнів, складовими якої є географічні знання та вміння; географічне (просторове) мислення; специфічну мову географії, тобто специфічні назви, терміни, поняття; уявлення яскравої наукової картини світу, котра охоплює природу Землі як у цілому, так і в окремих регіонах; населення Землі і господарства свого регіону, України, світу; орієнтування школярів передусім на отримання фундаментальних знань; пізнання всієї різноманітності сучасного географічного простору на різних рівнях (від локального до регіонального, від регіонального до глобального), що дає змогу учневі орієнтуватися у світі й уявляти його географічну картину та ін. [1, 5].

Процес становлення і розвитку шкільної географічної освіти в нашій державі відбувався впродовж тривалого часу. І хоча документальних свідчень цих процесів не так багато, проаналізувати їх значно простіше, ніж передбачити майбутнє цієї шкільної дисципліни. Сьогодні у деяких учених навіть виникло запитання, чи знайдеться "місце" географії у навчальному плані загальноосвітньої середньої школи так років через 10 – 15.

Ми даємо оптимістичну відповідь. Запорукою цього є надзвичайна важливість географічних знань для нормальної життєдіяльності кожної

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ШКІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЧНОЇ ОСВІТИ

людини в суспільстві та довкіллі. Крім того, ця думка підтверджується світовими освітянськими тенденціями, які визначають географію як один із провідних шкільних предметів. І, нарешті, без географічних знань неможливо розв'язати жодної глобальної проблеми людства. Невипадково в 1992 р. шкільна географія була удостоєна спеціальної Міжнародної хартії. Її автори звернулися до керівників урядів і держав з проханням всіляко підтримувати розвиток шкільної географічної освіти як такої, що має надзвичайно великий виховний потенціал. Саме ця наука, як наголошується в Хартії, вчить підростаюче покоління жити в мирі і злагоді в багатонаціональному світі, виховує учнів в толерантному ставленні до всіх національно-культурних надбань [8].

Немає сумніву, що її структура, зміст, технології засвоєння матеріалу значно зміняться. З'явиться завершальний курс у 12 класі "Прикладна географія", який логічно підіб'є підсумки вивчення географії у попередніх класах.

Старша школа створюватиме умови для підготовки молоді до виконання своїх соціальних функцій – трудових, пізнавальних, суспільних, а також до подальшого продовження освіти. Значна увага приділятиметься організації профільного навчання учнів. У школі можуть бути введені такі курси, як "Географія світового господарства", "Комерційна географія", "Географія світового господарства з основами економіки", "Географія культури", "Географія релігій", "Демографія", "Країнознавство", "Географія англійських країн", "Географія іспаномовних країн", "Географія Франції", "Медична географія", "Біогеографія", "Геокологія", "Конструктивна географія", "Географія туризму", "Рекреаційна географія", "Проблеми демографії" [1, 3].

Наша шкільна географія виступатиме на рівних зі шкільною географією багатьох країн світу. Між ними багато спільного. Це стосується головної мети географічної освіти, яка полягає у формуванні географічної культури молодого покоління як важливої складової загальної культури сучасного громадянина, уяви про географічну картину світу як природничо-наукову і суспільно-наукову її частини.

Для змісту шкільної географії буде характерне "олюднення" та показ географічних явищ і процесів перш за все "через людину", так як це практикувалося впродовж багатьох років у зарубіжній школі. У наші дні географію неможливо викладати без людини, без шанобливого ставлення, турботи до неї. Цілеспрямований процес оволодіння систематизованими знаннями

про природу, людину, суспільство та їх взаємозв'язки відкриє можливість бачити, розуміти, оцінювати складну систему "людина – природа – суспільство", допоможе передбачати раціональне використання природо-, праце-, матеріало-, ресурсного потенціалу будь-якої території [7, 80].

Необхідно використати велику практичну спрямованість географічної освіти як у формуванні знань, так і в особливості умінь, наближених до реальних життєвих ситуацій. Посилення теоретико-методологічної бази науки та зростання її практичної значущості відобразатиметься на відборі змісту та в структурі предметних курсів з географії в школі. Посилиться її практична складова, розв'язуватимуться проблеми навколишнього середовища [6, 43].

Увага приділятиметься і вивченню своєї країни. Прогнозуємо збереження в середній школі країнознавчих курсів, проте не на основі фізико-географічного чи економіко-географічного, а комплексного країнознавства. Саме цей структурний принцип поширений у більшості країн світу. Так, у Нідерландах спочатку вивчають географію країн Європи, а потім – географію своєї країни.

Географія як шкільний предмет буде зорієнтована на формування широкого спектра світоглядних знань, а знання сприятимуть соціалізації особистості, підготовці її до життя, раціональної, продуктивної, творчої діяльності.

Надалі інтенсивніше буде проходити інтеграція географії з історією, біологією та іншими шкільними предметами (переважно на першому та другому ступені навчання при збереженні на останньому самостійних курсів географії).

Розвиток інтеграційних процесів розглядатиметься як етап появи нової цільової орієнтації інтеграції на розвиток інтелектуального, творчого потенціалу особистості. Це етап формування в суспільній свідомості нової наукової картини світу і нового наукового світогляду на основі парадигми всеєдності. Посилиться увага до міжпредметних зв'язків у навчанні, широкого використання знань з інших предметів тією мірою, в якій це необхідно для ґрунтовного вивчення географії. Для вивчення цього курсу потрібна буде тісна інтеграція на рівні міжпредметних знань, оскільки жоден предмет без зв'язку з іншими дисциплінами не може створити цілісної уяви про світ, що нас оточує.

Значно підвищиться увага до картографічних знань та умінь учнів, які мають бути основою для отримання географічної інформації. Недарма

говорять, що карта – друга мова географії. Робота з картою стане найпершою практикою для учнів на уроці географії. Більш широко будуть використовуватися в навчальному процесі з географії не лише навчальні тексти, схеми, графіки, таблиці, а також фотоілюстрації, карти, тестові форми контролю та самоконтролю.

Докорінно зміняться і підручники. Більшість з них буде мати електронний вигляд. До їх створення, крім учених-географів, будуть залучені педагоги, психологи, лікарі, художники, що дасть змогу забезпечити підручникам доступність (відповідно до вікових особливостей дитини), яскравість, захопливість. При відборі матеріалу будуть враховані провідні тенденції оновлення освітнього простору, а саме: орієнтація більшості країн на перехід від елітної освіти до високоякісної освіти для всіх; поглиблення міждержавного співробітництва в галузі освіти; збільшення гуманітарної складової у світовій освіті в цілому за рахунок введення особистісно орієнтованих наукових і навчальних дисциплін; значне розповсюдження нововведень за умов збереження національних традицій, що склалися, та національної ідентичності країн і регіонів.

Буде посилено навчальний матеріал усіх курсів географії поясненням та розкриттям тематики сталого розвитку суспільства, адже він передбачає взаємне узгодження економічних, екологічних та соціальних чинників розвитку. Розглядатимуться основні положення, цілі та стан сталого розвитку суспільства в Україні [1, 3].

Планується перехід “від штучного до серійного” видання підручників при одному редакторі чи редколегії для кожної такої серії. Практика роботи зарубіжної школи говорить про доцільність значного фотоілюстративного, картографічного матеріалу у підручниках, який унаочнює теоретичні знання і сприяє їх кращому засвоєнню.

Формування міцних знань, умінь і навичок учнів неможливе без систематичного контролю і оцінки їх пізнавальної діяльності, що дає вчителю систематичну оперативну інформацію про ступінь і якість засвоєння навчального матеріалу, а звідси – оперативно коригувати хід навчального процесу. Ширше використовуватиметься тестування на уроках географії як один зі засобів розв’язання завдань реформування загальної середньої освіти.

Важливим для підвищення якості знань з географії буде створення і реалізація нових технологій та методик навчання, які забезпечать необхідне засвоєння матеріалу, що вивчається, з меншою затратою сил, енергії, часу.

Специфічними особливостями вивчення

географії буде його відкритість майбутньому, здатність до передбачення на основі постійної переоцінки цінностей, налаштованість на конструктивні дії в оновлювальних системах [9, 35].

Йдеться і про відкритість вчителя до діалогічної взаємодії з учнями, яка передбачає рівність психологічних позицій обох сторін; відкритість культурі й суспільству, яка виявляється у прагненні педагога змінити дійсність, дослідити проблеми та обрати оптимальні способи їх розв’язання; відкритість свого “Я”, власного внутрішнього світу, тобто організація такого середовища, яке сприяло б формуванню і розвитку образу “Я”. Педагогіка співробітництва, толерантності дасть змогу вчителю зосередитися на особистості кожного школяра.

Завданням вчителя географії є не тільки дати учням теоретичні знання з основ географії, а й показати, як можна їх практично застосовувати, навчити розуміти і аналізувати явища та події, знаходити свої шляхи в розв’язанні низки проблем. Учнів будуть вчити критично мислити. Широко використовуватиметься проблемне навчання, яке розглядатиме життєві питання. Такий підхід допоможе краще сприймати знання, а вихід на розв’язання реальних проблем підвищить актуальність матеріалу, що вивчається [10, 3]. Можливість у школі суттєвих змін теорії і практики освіти пов’язують з ідеями розвивального навчання. Більша увага приділятиметься сугестивній технології – навчанню на основі емоційного навіювання, що сприяє надзапам’ятовуванню. Це передбачає комплексне використання всіх вербальних і невербальних, зовнішніх і внутрішніх засобів сугестії (навіювання). У перспективі широко будуть використовуватися в навчальному процесі з географії такі новітні технічні засоби навчання, як комп’ютери, геоінформаційні системи, Інтернет, космічна географія.

Географії, як ніякому іншому предмету, необхідний вихід у світовий простір. Це дає змогу зробити комп’ютерні телекомунікації. Головною якістю Інтернету є наявність величезної кількості інформації на різних мовах, яку можна і потрібно використовувати в навчанні географії. Для географів особливо важливий доступ до статистичних даних, які широко застосовуються в економічній і соціальній географії, адже дані, наведені у навчальній, методичній та статистичній літературі, досить швидко стають застарілими і втрачають актуальність. Впровадження програмних засобів дозволить розв’язати

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ШКІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЧНОЇ ОСВІТИ

проблему інтенсифікації навчання без перевантажень учнів. Використання комп'ютерної техніки в усіх сферах навчання вимагатиме перегляду традиційних варіантів подання матеріалу, розробки нових засобів навчання вже в електронному вигляді. Для підвищення ефективності навчання, залучення до навчального процесу сучасних технологічних рішень, розвитку інтересу учнів до вивчення предмету доцільним буде використання новітніх розробок у галузі географії та комп'ютерної техніки – електронних навчальних посібників. Адже саме географія зумовила бурхливий розвиток геоінформатики як потужного відгалуження в інформатиці.

Частина занять буде перенесена з класу в польові умови (зелений клас), що забезпечить тісний зв'язок теорії з практикою як за допомогою лекцій на природі, екскурсій, так і у вигляді невеликих навчальних експедицій.

Нарешті з'єднаються два курси – фізичний і економічний, буде ліквідовано розрив у географії. Формуючи географічну картину світу, географія дасть можливість комплексно розглядати природу, змусить замислюватись над єдністю природних об'єктів, впливом людини на природне середовище. Географія вплине на соціальне виховання учня, на процес засвоєння культури суспільства, в якому він має реалізуватися як особистість. Соціокультурні знання допоможуть розібратися у складних питаннях.

Висновки. Важливо, щоб місце географічної освіти в українській школі відповідало вимогам суспільства, як це є в зарубіжних країн. На нашу думку, саме таким шляхом піде розвиток шкільної географічної освіти, якщо вона хоче відповідати

вимогам часу і бути корисною як для суспільства в цілому, так і для кожної рефлексуючої особистості зокрема.

1. Бєскова Н.В. Завдання шкільної географії на новому етапі розвитку освіти // *Географія та основи економіки в шк.* – 2000. – №4. – С. 2–3.

2. Концепція змісту географічної освіти в загальноосвітній школі України. Проект концепції Івано-Франківського інституту післядипломної освіти // *Географія та основи екон. в школі.* – 2001. – № 5. – С. 47–49.

3. Концепція змісту географічної освіти в загальноосвітній школі України. Проект концепції Київського нац. ун-ту // *Географія та основи екон. в школі.* – 2001. – № 5. – С. 35–37.

4. Концепція змісту географічної освіти в загальноосвітній школі України. Проект концепції Харківського нац. ун-ту // *Географія та основи економіки в школі.* – 2001. – № 5. – С. 23–26.

5. Концепція змісту географічної освіти в загальноосвітній школі України: Проект концепції Чернівецького нац. ун-ту ім. Ю. Федьковича // *Географія та основи економіки в шк.* – 2001. – № 5. – С. 8.

6. Кравчук О. Посилення практичної та суспільної цінності змісту шкільної географії // *Географія та основи економіки в школі.* – 2003. – № 4. – С. 43–44.

7. Максаковский В.П. Новые взгляды на географическое образование. – М., 1986. – 96 с.

8. Міжнародна хартія географічної освіти / Комісія з географічної освіти. Міжнародний географічний союз, 1992. Книжка в журналі // *Географія і економіка в школі.* – 1999. – №3. – 15 с.

9. Оленок В.В. и др. Географическое образование на пороге нового века // *География в школе.* – 2001. – № 4. – С. 34–38.

10. Понурова Г.А. Проблемный подход в обучении географии в средней школе. – М.: Просвещение, 1991. – 192 с.

9 березня – день народження
Тараса Григоровича Шевченка

(1814 – 1861)
український поет, художник,
мислитель, Пророк України

В КОЖНІЙ ФРАЗІ – ДУМКА

“Він був сином мужика – і став володарем в царстві духу. Він був кріпаком – і став велетнем в царстві людської культури... Доля переслідувала його в житті, скільки лиш могла та вона не зуміла перетворити золота його душі у ржу, ані його любові до людей в ненависть і погорду, а віру в бога у зневіру і песимізм. Доля не шкодувала йому страждань, але й не пожаліла втіх, що били із здорового джерела життя. Найкращий і найцінніший скарб доля дала йому лише по смерті – невмирущу славу і все розквітаючу радість, яку в мільйонів людських сердець все наново збуджуватимуть його твори. Отакий був і є для нас, українців, Тарас Шевченко.”

Іван Якович Франко,
видатний український письменник,
громадський і політичний діяч